

Révész Sándor

Aczél György

és az elmozgó világ*

Amikor 1983. február végén, Duray Miklós szabadon bocsátása és az ellene folyt per felfüggesztése után a Jászai Mari téren megkönnyebbülten becsukták a Duray-dossziét, New Yorkban már előkészítették az alkalmat a dosszié újranyitására. Duray szabadulása után néhány héttel Püski Sándor New York-i kiadója megjelentette Duray *Kutyaszorító* című könyvét Csoóri Sándor előszavával. Az előszóból először nemzetközi botrány lett, azután magyar. Nem valószínű, hogy csak a nemzetközi botrány miatt lett belőle magyar botrány, de tény, hogy az első magyar intézkedések akkor születtek, amikor Prága, Bukarest és Moszkva már tiltakozott, hogy egy magyar írószövetségi tisztségviselő a szövetségi kapcsolatok és a szocialista rend alapjait durván támadó írást jelentethet meg New Yorkban. A botrány Kádárnál robbant, ő kezdeményezte, hogy az ügyben szigorú lépések történjenek, amivel nem azt akarjuk mondani, hogy e nélkül nem történtek volna, legfeljebb azt kockáztathatjuk meg, hogy Kádár fellépése bizonyosan nem az intézkedések enyhítése irányába hatott.

Csoóri előszava, a *Kapaszkodás a megmaradásért*¹ párja és folytatása a (szintén Nyugaton megjelent) Janics Kálmán-könyvhöz írt Illyés-előszónak (amelyet, mint írtuk, Aczél dedikáltatott magának). Van azonban egy nagyon lényeges különbség a két előszó között. Csoóri előszava a szovjet típusú társadalom alapvető szerkezeti elemeit, az

egypártrendszer és az állami tulajdon dominanciáját támadja meg, és ezekkel hozza összefüggésbe a kisebbségek tragikus sorsát. Illyés ezt soha nem tette. Csoóri ebben az írásában a többpártrendszerű nyugati demokráciákat már egyértelműen magasabbrendűnek tekint a létező szocializmusnál: „A nyugati demokráciák neveltje hitetlenül hallgatja a kelet-európai kisebbségek nyomoráról szóló történeteket. (...) A többpártrendszerű országok nacionalizmusa sohasem lehet olyan féktelen és diktatórikus, mint az egy párt irányította országoké! Hisz ahol pártok versenyezhetnek a hatalomért, ott akár meggyőződésből, akár pártérdekből az egyik küzdőnek föltétlenül fel kell vállalnia a nemzetiségek gondjait.” És: „a magántulajdontól megfosztott egyén, elveszítve gazdasági támasztékát, pajzsát, tökéletesen elveszett állampolgárrá változott. Ide-oda lökhető alkalmazottá.” Ezután esik szó a nemzetiségeket védő egyházakat megroppantó marxista „ideológiai kartácstúzról”.²

Lényegében ez az első explicit rendszerellenes írás, amely a nép-nemzeti szárnyon született. Csoóri azon a határvonalon lépett át (nem véglegesen, de nem is utoljára), amelyet az ellenzékiesség határáként akartak elismertetni mindazok (köztük Pozsgay), akik azon dolgoztak, hogy a népi szárnyat ne számítsák az ellenzékhez. Aczél, aki nem ezt az álláspontot képviselte, most igazolva érezte magát.

Június 13-án a KB-titkárság ülésén

23

* Fejezet az Aczél és korunk című monográfiából; előkészületben a Sik Kiadónál.

¹ Csoóri Sándor: *Kapaszkodás a megmaradásért*. In: *Beszéltő* összkiadás I. kötet, 471–475. o.

² Uo., 474–475. o.

– az ülésről szóló beszámolót idézve – a következő határozat született:

„– Ha az imperialista propaganda-központok Csoóri Sándor írását szélesebb körű kampány keretében felhasználják, az abban foglaltakra a Magyar Nemzet vagy az Élet és Irodalom hasábjain nyilvánosan is reagálni kell. Ez az írás lépjen fel a nacionalizmus ellen, utasítsa vissza Csoóri Sándor előszavának főbb megállapításait. El kell érni, hogy a szükségessé váló adminisztratív intézkedéseket a kérdés iránt érzékeny értelmiségi közvélemény értse és elfogadja.

– Csoóri Sándor – további intézkedésig – az Írószövetség képviselőjében nem utazhat külföldre.

– További intézkedésig a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatósága leállítja Csoóri Sándor politikai tartalmú, a Magyar Népköztársaság érdekeit sértő írásainak megjelentetését.

– Az ügy további alakulásától függően a Tájékoztatási Hivatal elnöke elrendeli, hogy Csoóri Sándor politikai érdekű és tartalmú írásait a lapok és folyóiratok ne közöljék, a Művelődési Minisztérium pedig egyidejűleg biztosítja, hogy Csoóri Sándor nyilvános szerepléseit az illetékes tanácsi művelődésigazgatási szervek ne engedélyezzék.³

Csoóri nem vehetett részt a római Collegium Hungaricum Ilyés-emlékműsorán. Nyomdában lévő könyvének kiadását elhalasztották, és betiltották a József Attila Kör lakiteleki rendezvényét, melynek Csoóri lett volna a fő előadója.

Június 28-ra összehívták az Írószövetség kommunista aktíváját. Aczél és Knopp itt kívánja megbeszélni az Írószövetség párttagjaival, mit tegyenek annak érdekében, hogy az „érzékeny értelmiségi közvélemény” elfogadja az adminisztratív intézkedéseket. Az ak-

tíváról az APO nevében Lakatos Ernő számol be a Politikai Bizottságnak.⁴ Majd a Mozgó ügyéről szólva írunk egy párttag pártszerűtlenül kritikus megnyilvánulásáról, e helyütt egy pártönkívüli pártszerűen kritikus megnyilvánulásáról kell beszámolnunk: „Fekete Gyula élesen szóvá tette azt, hogy szerinte a kommunisták az utóbbi időben az írószövetség különböző vitafórumain »elgyávultak«. Ezt egyébként már korábban maguk a párttagok is megállapították. Fekete Gyula elmondta: a hallgatás őt aggodalommal tölti el, mivel gyengíti a demokratizmust és oda vezethet, hogy »a kultúrpolitikai irányítás elvei, a vitákban esetleg alulmaradva, majd adminisztratív úton érvényesülnek«. E jogos bírálat mellett ugyanakkor Fekete Gyula – egyébként korrekt hangon – vitatkozott néhány, az Írószövetség működésére vonatkozó, illetve Csoóri Sándor szerevével kapcsolatban bíráló állásponttal. Az »elgyávulás« problémájára szinte minden hozzászóló – köztük a mindenekelőtt általános politikai kérdésekkel foglalkozó Aczél György elvtárs is – visszatért, részint egyetértve, részint vitatkozva Fekete Gyulával. Agárdi Péter és Szerdahelyi István vitatkozott „Fekete Gyula egyik-másik »mentetőő«, felelősségelhárító megfogalmazásával.”⁵

Hogy Kádár ekkoriban mennyire volt tisztában az értelmiség hangadó köreiben lejátszódó folyamatokkal, azt jelzi a július 26-i PB-ülésem elhangzott megjegyzése: „...ebben a Csoóri dologban is, hogy valami úgy történt, ezért valahogy tűnődnek is egy kicsit. És tisztességes eljárásnak vették, ami volt, ez a bizonyos rendszabályozás, vagy nem tudom én mi, a benyomás szerint. Először nem a nagybaltát vették elő.”⁶

Ekkor már lázasan folyt a titkársági határozat által előírt cikk szervezése.

Aczél György emlékezete szerint ő

³ MOL, 288. f., 11. cs./4414. őe.

⁴ Ezekben az években az volt a rend a pártközpontban, hogy más osztályokhoz tartozó területekről is az APO készítette a PB-nek szóló tájékoztatókat. A TKKO-hoz

tartozó ügyekről az APO – információink szerint – mindig a TKKO-tól kapott anyagokhoz híven számolt be.

⁵ MOL, 288. f., 11. cs./4414. őe.

⁶ MOL, 288. f., 5. cs./887. őe.

nem volt Magyarországon, amikor Hajdú János cikke⁷ megszületett, ő a cikket nem is tartotta jónak. Az írást Knopp András rendelte, és Aczél ezért le isolta őt.⁸

Aczél verziójának van olyan eleme, amely megfelel vagy megfelelhet a valóságnak. Aczél és Knopp többekkel próbálkozott, voltak, akik túlságosan megértő, barátságos szövegeket írtak (Faragó Vilmos tudomása szerint a Valóság szerkesztői: Sükösd Mihály, Gyurkó László, Lázár István írtak ilyeneket)⁹, voltak, akik nem vállalták a felkérést (Pethő Tibor például)¹⁰. Lehet, hogy Hajdút nem személyesen Aczél kérte fel a cikk megírására, hanem Knopp, de az a legkevésbé sem valószínű, hogy erről ne Aczél döntött volna. Soltész István, a Magyar Nemzet főszerkesztője vetette fel egy magánbeszélgetés során, hogy Hajdú János tudná a legokosabban megoldani ezt a feladatot.¹¹ Amikor a cikk szövegét alakíttatták a pártközpontban, Aczél valóban külföldön volt, és Knopp valóban siettetette a cikk megjelentetését. Lehetséges, hogy Aczél elégedetlen volt a cikkel, lehetséges, hogy nem örült a cikk távollétében való megjelentetésének, lehetséges, hogy mindezért leteremtette Knoppot, mindazonáltal a történet Aczélról származó előadása annak a példája, miként lehet egy féligazsággal a felelősség egészét elhárítani.

Ami a Hajdú-cikket illeti: Hajdú nem a nacionalizmus, hanem a nacionalizmus elleni fellépés ellen lép fel, tehát nem támadja, hanem védi a nacionalizmust, mivel Csoóri szövegében nincs olyan állítás, amely nacionalistának minősíthető, annál inkább annak minősíthető az a csehszlovákiai kisebbségpolitika, amelyről szól. Továbbá: Hajdú cikke Durayt az ötvenes évek modorában, a származásából kiindulva

támadja, s a terrorizmus propagálásával vádolja meg Csoórit, aki éppen arról ír, hogy miért elképzelhetetlen a terrorizmus a kisebbségi magyarság ellenállási formájaként, s éppen azzal méltatja a szerzőt, hogy „nem a terrorizmus eszközeit választja, hanem a megegyezést kereső ember egyetlen módszerét: a vallomásba ágyazott igazmondást”.¹² Még továbbá: Hajdú cikke reformpárti cikk, akár a többi nevezetes ellenzékellenes írás. Abba a vonulatba illeszkedik, amely a reform védelmében támadja az ellenzékét, és az ellenzék ellenében sürgeti a reformokat. Ebben a tekintetben Hajdú cikke is Aczél és Kádár irányvonalát szolgálja, akárcsak a Fekete Sándoré és a Rényi Péteré. Az új Mozgó Világ is az ellenzékellenes reformpártiság alapján szerveződik meg 1983 őszén.

A cikk megjelenése után néhány nappal, szeptember 22-én ismét összeült az Írószövetségben a kommunista aktíva, ismét Knopp és Aczél jelenlétében. A Csoóri-ügy és a Mozgó-ügy ekkor összeér: a Mozgó főszerkesztőjét pontosan azon a napon mentették fel, amikor Hajdú János cikke megjelent. A pártközpont a kommunista aktíván keresztül és a TKKO munkatársai által kezdeményezett számos egyéni beszélgetéssel próbálja megakadályozni, hogy a szeptember 26-i választmányi ülés „helytelen” határozatot hozzon. A „helytelen” határozathoz a JAK szállította a javaslatot, Czákó Gábor pedig a Mozgó szerkesztőinek üzenetét. A választmányi ülésen általános rokonszenven nyilvánult meg Csoóri iránt is, a Mozgó szerkesztősege iránt is, de a döntéshozatalt elhalasztották. Ezt az APO jelentése a kultúrpolitika győzelmeként ünnepelte.¹³

Hajdú János hat évvel később az alábbi mondattal egészíti ki Duray

⁷ Élet és Irodalom, 1983. szeptember 16.

⁸ Interjú Aczél Györggyel. 56-os Intézet, OHA, mellék-rész, 26. o.

⁹ Interjú Faragó Vilmostal. 56-os Intézet, OHA, 749. o.

¹⁰ Interjú Pethő Tiborral. 56-os Intézet, OHA, készítette: Murányi Gábor, 804-805. o.

¹¹ Soltész István személyes közlése.

¹² Beszélő összkiadás I. kötet, 475. o.

¹³ MOL, 288. f., 11. cs./4416. öe.; erről a választmányi ülésről l. még: Tamás Gáspár Miklós: Zsiga, Te destruktív vagy!, Hírmondó, 1983/2., válogatott kiadás, 80-85. o.

Miklós ismereteit cikke célját illetően: „Nem tudhatja, tehát hadd mondjam meg: én annak az információnak a birtokában közöltem írásomat, hogy megjelenése lesz az egyik érv mind a szlovákiai iskolatörvényvel kapcsolatos magyar álláspont kifejtése során és reményeink szerint eme álláspont érvényesítése érdekében, mind pedig Duray szabadlábra helyezésének kieszközlése mellett.”¹⁴

Valószínű, hogy a cikk megjelenése nélkül tényleg nehezebb lett volna lebeszélni a szlovák testvérpártot az iskolai törvénytervezet eredeti változatáról, s az is lehetséges, hogy a cikk a Durayval való bánásmódra is hatott, de Durayt már a cikk megjelenése előtt hét hónappal szabadlábra helyezték, s csak a cikk megjelenése után nyolc hónappal tartóztatták le újból. Egy hónappal az után, hogy az iskolaügy törvényjavaslat megbukott.

26 Az APO 1983. március 25-én arról tájékoztatta a Politikai Bizottságot, hogy a JAK másfél éves nyugalmasabb periódus után ismét radikalizálódik, az új vezetőség összetétele meglehetősen problematikus. (Ekkor Csengey Dénes a JAK vezetője és Tamás Gáspár Miklós is a vezetőség tagja.) A TKKO munkatársai nyomtatékosan megkérték az Írószövetség választmányában tevékenykedő kommunistákat és „elkötelezett pártönkívülieket”, hogy lépjenek fel határozottabban, és szavazzanak felelősen.¹⁵ A TKKO erőfeszítései nem jártak sikerrel, egy héttel később Lakatos Ernőnek már arról kellett tájékoztatnia a PB-t, hogy a március 30-i választmányi ülésen a választmány a kultúrpolitikai irányítással szembeszegülve felvette az Írószövetségbe a konzultációs listán lévő Radnóti Sándort, és elfogadta a JAK fölöttébb problematikus programját.¹⁶

Össze a kultúrpolitika és a JAK

viszonya egészen elmérgesedett, a JAK vezetése nem nyelte le sem a lakiteleki tanácskozás betiltását, sem a JAK-füzetek megjelentetésének felfüggesztését, és a szeptember 23-i taggyűlésen lázadó szellemű állásfoglalásokat fogadtak el. Nemcsak a Mozgó szerkesztősége mellett álltak ki, hanem arról is határoztak, hogy a lakiteleki tanácskozást a tiltás ellenére is meg kell rendezni, hogy a JAK-füzetek megjelentetését akár magánkiadásban is folytatni kell, hogy a Csoóri-ügyben testületi állásfoglalást kezdeményeznek, s ha azt az Élet és Irodalom nem közli, akkor akár nem legális folyóiratban is meg kell jelentetni.¹⁷

Három nappal később az Írószövetség választmánya – mint írtuk – elhalasztotta a JAK javaslatának megtárgyalását.

Az Írószövetség és a kultúrpolitika viszonya ellehetetlenült. A hatalomnak már csak az elnökségben volt esélye, hogy érvényesítse álláspontját, az elnökség viszont már nem tudta ezt átvenni a választmányon. A hatalom vagy eltűri, hogy az Írószövetség elszakadjon tőle, vagy kénytelen valamilyen szükségállapotot bevezetni. Ezekhez a lehetőségekhez képest találtak egy harmadik utat. Az Írószövetség Aczélhoz közel álló elnöke, Hubay Miklós az október 18-i elnökségi ülésen javasolta, hogy hozzanak létre közös bizottságot a szövetség vezető testületeinek tagjából és az irányító szervek illetékeiseiből.¹⁸ A pártközpont természetesen üdvözölte a vegyes bizottság létrehozásának gondolatát. A továbbiakban lényegében ez a Tóth Dezső vezette vegyes bizottság irányította a szövetséget, illetve az elnökség helyett és mellett ez a vegyes bizottság tett úgy, mintha a szövetség még irányítható volna.

1980 körül a Mozgó Világ is, a történelmi helyzet is kinőtte azt a szelep-

¹⁴ Hajdú János: Reflexiók Duray Miklós nyilatkozatára. Valóság, 1989/1, 100–102. o.

¹⁵ MOL, 288. f., 11. cs./4413. öe.

¹⁶ Uo.

¹⁷ MOL, 288. f., 11. cs./4416. öe.

¹⁸ MOL, 288. f., 11. cs./4417. öe.

funkciót, amelyet a hetvenes évek közepén indított folyóiratnak szántak. 1980 eleje óta sűrűsödtek a gondok a lap körül, a lapgazda, a KISZ KB rászokott a lap előzetes cenzúrájára, a kétkezi uralkodó osztály nyomdász képviselői a velük szövetséges igazgató és párttitkár támogatásával „spontánul” megtagadták egy Hajnóczy-novella kizsedését¹⁹ (nem sokkal később kötetben is megjelent), végül november 19-én Maróthy László, a KISZ KB első titkára közölte a főszerkesztővel, hogy ki van rúgva. Másnap a szerkesztőség valamennyi dolgozója, takarítónőstül, levelet írt Aczélnek, Óvárinak és másoknak, hogy mindannyian lemondanak, ha Veress-t vagy bárki mást eltávolítanak. (Két év múlva is születik majd egy hasonló levél.) Aczél addig közvetlenül nem vett részt a lap körüli csatározásokban, csak Tóth Dezső révén igyekezett visszafogni a KISZ kultúrpolitikussait. A levél kézhezvétele után viszont magához ragadta a kezdeményezést, behívta a szerkesztőség vezetőit, azután az egész szerkesztőséget. Közölte velük, hogy megmentette a lapot, a szerkesztőséget, de azon, amit eddig csináltak, változtatni kell.²⁰ Ebben maradtak. Nem tudjuk igazából, hogy Veress Miklós valóban azért mondott le, mert nem volt már kedve és ereje a további csatározásokhoz, vagy az volt a szerkesztőség együttmaradásának és a hozzájuk közel álló főszerkesztő kinevezésének az ára, hogy Veress, akit Maróthy egyszer már kirúgott, mondjon le. Tény, hogy a szerkesztők marasztalták Veress-t, és tény, hogy lemondott.

Az Aczél által kijelölt úton akadályok mutatkoztak: egyrészt a KISZ funkcionáriusai, akik mégiscsak megpróbáltak néhány feketébb bárányt kipiszkálni a szerkesztőségből, másrészt a Veress által jegyzett utolsó lapszám, amelyet be-

tiltottak²¹ (a Veress utódja által jegyzett utolsó lapszámmal is ez történik majd). A szerkesztőség levelekkel bombázta Aczél-t, Óvárit, Kornideszt, hogy mentse ki őket a KISZ karmaiból, a KISZ illetékesei pedig április végéig meg-megújuló kísérleteket tettek, hogy megosszák a szerkesztőséget. A szerkesztőség tagjai viszont novembertől, amióta hírül vették, hogy új főszerkesztőt keresnek föléjük, arra tettek meg-megújuló kísérleteket, hogy megnyerjék főszerkesztőnek Kulin Ferencet, aki 80 elejéig a lap főszerkesztő-helyettese volt, és a hozzájuk tartozók közül a leginkább elfogadható lehetett a kultúrpolitika számára. Kulin Ferenc végül áprilisban vállalta a felkérést, de olyan feltételekkel, amelyek elutasításában joggal bízhatott az addigi tapasztalatok alapján. Ám Aczél keresztülhúzta a számításait. Kulin erről a következőket mondja: „... azzal a feltétellel vállaltam a lap átvételét, ha elveszik a KISZ-től. Így került át. Akkor minden feltételemet teljesítették. Hozzá kell tenni, hogy ezért viszont elég komoly bírálatot kaptam a pártközpontban (...) Egy párttag nem szabhat feltételeket a Központi Bizottságnak. Ez nem felel meg a pártetiketnek, mondta Óvári Miklós. (...) ... azt mondta, hogy ilyen alapon nem lehet tárgyalni. (...) Ő átpasszolta Aczélhoz az ügyet. (...) Ő nem ütközött meg, hogy a feltétel szót használtam. Nagyon rövid időn belül teljesítette a kéréseimet, tehát ő intézte az átkerülést, a példányszámnövelést, a terjedelmnövelést, a honoráriumot, az átköltözést, a bebutoroztatást, mindent. Akkor nagyon »alányúltak« a lapnak...”²²

Kérdés, miért. Aczél számára ez egyedülálló lehetőségnek tűnt, hogy bevonja a klientúrájába (főnökként is, megmentőként is) egy tőle elsodródó nemzedék egyik legfontosabb hangadó,

¹⁹ Zabolátlan szerkesztők. Beszélő össziadás, I. kötet 74. o. A név nélkül megjelent cikket Szilágyi Sándor írta.

²⁰ Uo., 74. o., és Veress Miklós: Egy fejleltetés elő- és utóélete..., Tiszatáj, 1991/8, 52-53. o.

²¹ Zabolátlan szerkesztők, 76-77. o.

²² Rejtőzködő legendárium, 423-424. o.; l. még: Valamit elvégezni, Szörényi László interjúja Kulin Ferencsel, Kortárs, 1990/8.

véleményformáló csoportját és orgánumát.

A diktatúra négy évtizedében egyedülálló kompromisszum született. Szilágyi Sándor szavaival: „amire huszonöt éve nem volt példa: egy szerkesztőség sikeresen védte meg határait”.²³

Nem véletlenül volt egyedülálló ez a kompromisszum, szemben állt ugyanis a rendszer logikájával, és nem is lehetett életképes. Kettős illúzióra épült, egyrészt arra, hogy ugyanazok, akik eddig politikailag elfogadhatatlan lapot szerkesztettek, ezután változatlan szándékokkal elfogadható lapot fognak szerkeszteni; másrészt arra, hogy ugyanazok, akik eddig politikailag elfogadhatatlannak tartották a lapot, ezután változatlan szándékkal elfogadhatónak fogják találni. A két illúzió között az tesz különbséget, hogy Aczélnak volt veszténivalója, a szerkesztőségnek nem: amíg él a lap, tiszta haszon. Két és fél évig élt. Lényegében végig viharban.

28

Kulin érdekes kettősséggel irányította a lapot. Kezelhető főszerkesztőként viselkedett, kezelhetetlen főszerkesztőként szerkesztett. A beköszöntőjében alighanem a megkívántnál is erősebben hangsúlyozta a szerkesztőség elkötelezettségét „az általunk is épülő szocializmus” és a marxista tudományosság mellett, a „kívülállással” szemben.²⁴ Az általa vezetett szerkesztőség viszont (utódaival ellentétben) a „kívülállás”, a diktatúrán való kívülállás lapját szerkesztette. Kulin pártserűen viselkedett egészen 1983 nyaráig, miközben a szerkesztőségben gyakorlatilag senki sem képviselte az MSZMP politikáját. (A párttagok sem.)

Mint már említettük, a kulturális vezetés és a szerkesztőség viszonya már 82 ószére odáig romlott, hogy Tóth Dezső azon az ominózus október 15-i főszerkesztői értekezleten Aczél jelenlétében lemondásra szólította föl (a Ti-

szatáj főszerkesztőjével együtt) Kulin Ferencet. Amilyen gyorsan elintézték a Tiszatáj ügyét, olyan sokáig elhúzódtott a Mozgó Világé. Többek szerint Aczél húzta el szándékosan. A főszerkesztői értekezlet után anyaggyűjtés kezdődött a Mozgó elleni vádirat összeállításához.

A részanyagok szerzői a Mozgó „kívülállásának” bizonyítására koncentrálnak. „Az egész lapot a kívülállás megnyilvánulásának érzékelem” – írta Zappe László. P. Szűcs Julianna a lap képzőművészeti anyagának elemzése során jut az alábbi következtetésre: „Ha egy folyóirat az ezoterikus, elitariánus ízlésnek kedvez, és ezt jobb esetben érthetetlen szakzsargonnal, rosszabb esetben erőltetett túlstilizálással fogalmazza meg, akkor formailag nem teljesíti feladatát. Ha egy folyóirat úgy tesz, mintha egy egész generáció öntudatának nevében beszélne és az érték jegyében válogatna, de jobb esetben csak a »felszín feletti« képzőművészet torzulásainak az ellentettjét produkálja, rosszabb esetben a dilettáns rögtönzöttség jegyeit mutatja, akkor tematikailag nem teljesíti feladatát. Ha egy folyóirat úgy tesz, mintha a világ felé nyitott lenne, valójában éppannyira tendenciózusan szelektál, mint azok a fórumok – csak más előjellel –, amelyekről különbözni akar, akkor tartalmilag követ el hibát. Etikailag pedig akkor követ el hibát, ha a törzsanyagot képező marginalizálódó képzőművészek állapotát, társadalmi magatartását mércével állítja a többiek elé, ha idealizálja a kényszerűséget.”²⁵

1983 januárjára a begyűjtött részanyagok és vélemények felhasználásával elkészült Tóth Dezső előterjesztése a Mozgó Világról. Az a végkövetkeztetése, hogy a lap csak megújult szerkesztőséggel, megváltozott profillal működhet tovább. Az előterjesztés nyugatos elhajlásban is elmarasztalja a lapot

²³ Beszélő összekiadás I. kötet, 78. o.

²⁴ Az olvasóhoz. Mozgó Világ, 1981. március-április.

²⁵ P. Szűcs Julianna: Kikért vélemény a Mozgó Világ

utolsó két évfolyamának képzőművészeti írásairól. Magándokumentáció, 9-10. o.

(korlátlan teret ad „minden nyugati hóbortnak, tartalmatlan, öncélú és éppen ezért indokolatlan kísérletezésnek”) és nacionalista elhajlásban is (nem köti össze a nemzeti identitástudatot a marxizmussal és a szocializmussal, s kritikátlanul dicsőíti az emigrációt, Határ Győzöt, Faludy Györgyöt stb.). A lap „a legális és illegális nyilvánosság politikai ellenzéktől szorgalmazott összemosását szolgálja”, felkarolja a politikai ellenzéket, nyilvánossághoz juttatja őket, és soha nem határolódik el tőlük. A lap a másként gondolkodás reprezentációja.²⁶

A KB Művelődéspolitikai Elméleti Munkaközössége február 11-én tárgyalta meg az előterjesztést Aczél elnökletével. A tárgyalás jegyzőkönyvét nem sikerült fellelnünk, lehet, hogy nem is létezik. A tárgyalásról csupán a leginkább érdekelt személy, Kulin Ferenc leírása áll rendelkezésünkre: „Tulajdonképpen döntetlen született, mert volt jó néhány lelkes támadó, akik úgy fordultak Aczélhoz, hogy »egyáltalán, hogy lehetett ezt idáig túrni, én hittem idáig a pártban, és a párt ezt megengedi?«. És voltak nagyon bölcs, toleráns és taktikus felszólalások is... (...) Pándi a végén szólalt fel, és azt mondta: »Kérem szépen, megítélésem szerint ennek a bizottságnak nem abban kell döntenie, hogy az állásfoglalás helytálló vagy nem helytálló... (...) Egyetlen dologban kell döntenie, még hozzá nem nekünk, hanem Kulinnak – ekkor hozzám fordult, és azt mondta, de harmadik személyben –: érzékeli-e Kulin Ferenc, hogy milyen változás történt a világban és az országban, és érez-e magában erőt és hajlamot arra, hogy eme változások szellemében módosítson a Mozgó Világ irányvonalán? Mert mint párttagnak látnia kell, hogy abban a szellemben, ahogy idáig vezetted, a Mozgó Világ nem vihető tovább; de mert mint tanítványt és kollégát jól

ismerem, úgy hiszem, azt is látja, hogy finom korrekciókkal tovább vihető a lap.« (...) Aczél azt mondta: »Javasolom, kérjük meg Kulin elvtársat, hogy ebben a szellemben vigye tovább a lapot.« (...) A művelődési miniszter [Köpeczi Béla] kíván szólni, megkapja a szót. Azt mondja: miután nagy meglepetésemre, sőt megdöbbenésemre azt tapasztalom, hogy mindazok után, amik az elmúlt esztendőkből történtek a Mozgó Világ körül, ez a magas testület újra bizalmat látszik szavazni a főszerkesztőnek, én mint miniszter kijelentem, hogy ha még egy olyan eset előfordul, amely miatt e pártfórumon vitatni kell a Mozgó szereplését, a miniszter nem vállal tovább felelősséget a Mozgó állami irányításáért.” Kulin azt feltételezi, hogy a magasabb szint, Aczél bizalma még meglett volna, még lett volna kompromisszumos játéktér, de a végrehajtó állami szervek „már nem bírták cernával” az állandó huzavonát, ami úgysem vezet sehova.²⁷

Végül is nem tudjuk, hogy Aczél hová akart eljutni a cikázó mozgással, hogy kivel egyezett, kivel nem a Mozgó vitájában való fellépést, de azt a Politikai Bizottság alább idézendő jegyzőkönyvéből tudjuk, amit Kulin a fentiek elmondásakor még semmiképp sem tudhatott, hogy a legfelső szint, Kádár bizalma a Mozgó iránt enyhén szólva nem volt meg. Mi több: Aczél iránt is egyre kevésbé.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság április 5-én tárgyalta a Mozgó Világról szóló előterjesztést, és úgy döntött, hogy az szerkesztett formában kerüljön nyilvánosságra a művelődéspolitikai munkaközösség állásfoglalásaként.²⁸

Május 11-én az Írószövetségben rendeztek vitát a Mozgó Világról 250–300 résztvevővel. A felkért és fel nem kért elemzők és hozzászólók, Bata Imre kivételével, valamennyien a szerkesztőség álláspontjával azonosultak. Felvo-

²⁶ MOL, 288. f., 50.cs./13. 6e.

²⁷ Rejtőzködő legendárium, 429–430. o.

²⁸ MOL, 288. f., 41. cs./406. 6e.

nultak az ismert ellenzékiek, Tamás Gáspár Miklós, Konrád, Petri, Radnóti. Az Aczélhoz ekkor személyesen is, politikailag is igen közel álló Ancsel Éva szintén a lap mellett szól.

A Mozgó Világgal párhuzamosan léptek föl a magyar ellenzékieknek legális publikálási lehetőséget biztosító másik magyar folyóirat, a vajdasági Új Symposium ellen. A két akció nem – legalábbis nem teljesen – független egymástól. Az APO tájékoztatójából tudjuk, hogy a legális és illegális nyilvánosság közötti éles határvonal fontosságát hangsúlyozó Mozgó-állásfoglalás budapesti forgalmazásával egy időben Roska István külügyminiszter-helyettes bepanaszolta az Új Symposiumot a jugoszláv nagykövetségen, amiért magyarországi ellenzéki szerzőket publikál. Ez a feljelentés is hozzájárult, hogy a Sziveri János által vezetett szerkesztőséget szétrobbantották. Egyben arra is példa, hogy nem csak Budapestnek kellett számolnia Prága, Moszkva, Berlin stb. haragjával, de néhol Budapest haragjával is számolni kellett. Könczöl Csaba és Radnóti Sándor kezdeményezésére majdnem ötven irodalmár írta alá azt a beadványt, amely szorgalmazza, hogy az Írószövetség választmánya tiltakozzon az újvidéki szerkesztőség leváltása ellen. Az APO június 2-i jelentése szerint „a beadvány készítői feltételezhetően azt a szerepet is szánják e kezdeményezésnek, hogy vele előre tiltakozzanak a Mozgó Világgal szembeni esetleges hazai intézkedések ellen. A TKKO képviselői fel fogják hívni az Írószövetség vezetőinek figyelmét arra, hogy mindenképpen akadályozzák meg a szomszédos országok belügyébe való beavatkozás precedenséül szolgáló tiltakozó akciót.”²⁹ A szomszédos államok „belügyeibe” való beavatkozás, mint látjuk, állami monopólium.

Május közepére elkészült az állásfoglalásnak egy szelídített változata, amely a korábbival ellentétben számos

pozitívumot is említ a lappal kapcsolatban: „Egyrészt kétségtelen, hogy a Mozgó Világ karakteres újszerű, a fiatal értelmiség egy részének közérzetét, értékkeresését tükröző, tematikailag nyitott, a magyar szellemi életet gazdagító profilú folyóirattá vált.”³⁰ A leglényegesebb különbség: a májusi változat nem a lap arculatának radikális megváltoztatásáról, hanem csupán egyszerű kiigazításáról beszél.

A Politikai Bizottság elé került változat a szelídebb verziónál szigorúbb, a szigorúbbnál pedig szelídebb volt, de mindenesetre ez is csak a lap arculatának kiigazítását látta szükségesnek. Az előterjesztők nyilvánosság elé szánt állásfoglalása természetesen előkészítette a személyi intézkedéseket, de még utat hagyott valamilyen kompromisszumos megoldás irányába. A TKKO a Társadalmi Szemlében, magában a Mozgó Világban és – rövidített formában – még néhány irodalmi folyóiratban tervezte megjelentetni és egyéni megnyilvánulásokkal, írással követni az állásfoglalást, vagyis nyílt kampányt kezdeményezett. A TKKO Tétényi Pál jegyezte és Aczél által jóváhagyott előterjesztése szerint a TKKO és a Művelődésügyi Minisztérium azt tervezte: „a dokumentum megjelenése után arra szólítja fel a szerkesztőségben dolgozó kommunistákat, hogy egyértelműen határozzák meg viszonyukat az állásfoglaláshoz. A folyóiratért közvetlenül felelős szervek kötelezni fogják a főszerkesztőt, hogy az állásfoglalás megjelenését követően adjon be írásos tervet a folyóirat eddigi szerkesztési elveinek és gyakorlatának megváltoztatására és az ehhez szükséges személyi feltételek megteremtésére. Amennyiben ez nem kielégítő, illetve a szerkesztőségben dolgozó kommunisták, mindenképp a főszerkesztő nem azonosulnak az állásfoglalással, nem vállalják, nem teljesítik a belőle fakadó feladatokat, sze-

²⁹ MOL, 288. f., 11. cs./4414. öe.

³⁰ MOL, 288. f., 50. cs./13. öe.

mélyi intézkedésekre fog sor kerülni.”³¹

A főszerkesztő már korábban nyilatkozott arról az állásfoglalásról. Az APO beszámolója szerint az Írószövetségben június 22-én „megütközést keltett Kulin Ferencnek, a Mozgó Világ párttag főszerkesztőjének az aktíván felolvasott – pártszerűnek nem minősíthető – levele; ebben megindokolja távollmaradásának okát, valamint azt, hogy miért kéri felmentését a kommunista aktív tagsága alól. A levélben arra hivatkozik, hogy a megvitatandó dokumentumot irodalmunk helyzetéről »resztalinizációs irányultságúnak« tartja, a Mozgó Világ jelenlegi helyzetéről, működéséről kialakított, még nem véglegesített és publikált, kritikus hangú művelődéspolitikai állásfoglalást pedig elfogadhatatlannak értékeli.”³²

Aczél valószínűleg azért pártolta az állásfoglalás nyilvánosságát, hogy megerősítse a reformista elkötelezettségű ellenzékellenesség platformját, hogy megjelenítse és a kampányban kidomborítsa a – nehezen megjeleníthető – különbséget a reformellenes represszió és a reformvédő represszió között. Az állásfoglalás nyilvánosságra ajánlott változata a lap szinte minden „problematikus” közleményével kapcsolatban hangsúlyozza a kérdésfeltevés, a témával való foglalkozás létjogosultságát.

A Politikai Bizottság július 26-i ülésén (amelynek kivételesen a teljes jegyzőkönyve rendelkezésünkre áll) Aczél egyedül maradt a nyilvános állásfoglalás szándékával. Ellene szóltal Gáspár, Havasi, Gyenes, Fejti, Szűrös, Kádár, mellette csupán Aczél. Havasi szerint inkább egy általánosabb, a tendenciákat jelző szöveget kellene nyilvánosságra hozni a folyóirat-irodalomról. Szokatlanul hosszú és indulatos hozzászólásában Kádár is e megoldás mellett kardoskodott, s természetesen Kádár véleményét tükrözte a határozat is.

Senki nem volt a Politikai Bizottságban, aki ne értett volna egyet a lap elleni adminisztratív intézkedésekkel. Gáspár Sándor: „Nem volnék a nyilvánosságra hozatala mellett, mert ennek sok következménye, és nem is jó következménye lenne. Elnézést kérek, ha én most egy ilyen elkötelezett íróember volnék, akinek valami értéke is van, és olvasnám ezt nyilvánosságra hozva, akkor föltenném a kérdést, hogy tényleg, hát kik irányítják, hogy hogy irányítják a magyar kulturális életet! Hát ami ide le van írva, ezt egy szervezett államban nem szabad megengedni egy folyóiratban sem. Na most a nyilvánossághoz folyamodnak? Hát tényleg, miről van itt szó? Odafoyamodnak a nyilvánossághoz, hogy a nyilvánosság segítsen? Hát miért nem intézkednek azok, akiknek dolguk, akiknek kötelességük?”

Gáspár a továbbiakban arról beszélt, hogy se pénzünk, se alkotónk nincs elég ennyi folyóirathoz, jóval kevesebb folyóiratra és jóval nagyobb rendre lenne szükség a magyar irodalmi életben. Kádár a Mozgó kapcsán keményen megdorgálta az Aczél irányította határozatlan kultúrpolitikai gyakorlatot, és Aczél szemére hánytva az 1981-es kompromisszumot: „... ez az eset ezt külön bizonyítja, hogy nem működik jól az irányítási rendszer. Hát két évvel ezelőtt találkoztunk ezzel az istenverte lappal, teljesen azonos jelenségeket állapítottunk meg, mikor beszélünk, és akkor valamilyen eljárást javasoltunk az elvtársaknak, hogy beszélünk a szerkesztőséggel, hogy meggyőzzük őket, átcsoportosítjuk meg nem tudom még, micsodát, és a nagy meggyőzés azzal végződött, hogy ugyanazt a szerkesztőséget ugyanott hagyták, mondván, hogy megígérték, hogy majd igazítanak, de az igazítás elmaradt, s közben elmúlt két év vagy mennyi. Tehát az irányításunk nem hatékony és lassú, és ezen kell igazítanunk. Ezen azt értem, hogy

³¹ MOL, 288. f., 5. cs./887. 6e.

³² MOL, 288. f., 11. cs./4414. 6e.

igazítanunk kell, hogy vagy úgy van, hogy nincs cenzúra és a szerkesztőség önálló és felelős és hogyha észlelünk valamit, akkor azonnal fel kell lépni avval a szerkesztőséggel szemben... (...) ... korigál jó, nem korigál, még egyszer előfordulhat, még egyszer és aztán jönnek az egyéb rendszabályok. Ez sem működik. Nem működik vagy nagyon lassú. S ezt én visszavezetem, elnézést kérek, eddig a házig, a Központi Bizottság illetékes osztályáig, vagy a felügyelő miniszteriumig. (...) Én ezt tartom a legfontosabbnak. Problémának jelenleg. És ezért szaporodnak, minden folyóiratnál érhet meglepetés, akár melyiknél, és akkor csodálkozunk és álmélkodunk és megállapítjuk, hogy gazemberek. És megy tovább a folyamat." Az Élet és Irodalom hátsó oldalának szenvedélyes szidalmazása után Kádár Aczélhoz fordulva a következőkkel folytatta: „Hát az ország nem lenne szegényebb, ha egy-két-három ilyen vacak lap nem lenne Magyarországon, még mindig marad elég. S rendbe szednénk a rendelkezésre álló erővel azokat a lapokat, amelyek léteznek és dolgoznak. (...) ... ezt el tudom képzelni, hogy Művelődési Munkaközösség és Társadalmi Szemle, de ezzel óriási reklámot csinálunk ennek a vacak lapnak. És azonkívül semmit se csinálunk. Semmit. Hát ezekkel akarsz Te újra beszélni? És akkor jó, hogy közzéteszik, hogy teszik közzé, elrendeled, hát hogy tegyék, nem? Vagy hogy kerül az oda abba a lapba, ahol ilyen a szerkesztőség...”³³ Ezután Kádár még hosszan döfködte Aczél az állásfoglaláshoz kapcsolódó jelentéktelen szövegezési észrevételeivel.

A döntésnek megfelelően az állásfoglalást nem hozták nyilvánosságra, de fölszólították a Mozgó szerkesztőségében dolgozó párttagokat, hogy egyértelműen határozzák meg viszonyukat az állásfoglaláshoz. A fölszólító levelet Knopp András írta alá. A három párt-

tag augusztus 23-i keltezéssel válaszolt. Kulin Ferenc és Alexa Károly árnyaltan ugyan, de visszautasította az állásfoglalást, Gergely András árnyaltan és bonyodalmasan ugyan, de elfogadta az állásfoglalás lényeges politikai követelményeit: „Az ideológiai munkaközösség Mozgó Világgal kapcsolatos állásfoglalása, noha túlzó és egyoldalú megállapításoktól sem mentes, a folyóirat, illetve a folyóirat és a kulturális vezetés igényei kapcsolatának valós problémáira hívja fel a figyelmet, melyek tanulságait nem levonni akkor is mulasztás lenne, ha e sorok írója nem tartaná egyenesen kötelességének. E tanulságok egy része, közelebbről a lapban megjelenő kül- vagy belpolitikai érdekeinket súroló közvetlen ideológiai-politikai megnyilatkozások, továbbá a marxizmus-leninizmus alapelveivel ellentétes, ám vita alá a lapban mégsem vont nézetek elhagyása vagy az utóbbiak bírálata egyenesen a szerkesztés közvetlen, határozottan érvényesítendő feladatai közé tartozik.”³⁴

Ennek megfelelően a pártközpont válaszevelei sem voltak egyformák. A Kulinnak szóló levél azt tartalmazta, hogy le kell vonnia a konzekvenciákat, a Gergely Andrásnak szóló pedig azt, hogy a pártközpont megítélése szerint hasznosan közreműködhet a lap szükséges irányváltásának elősegítésében. A válaszeveleket szeptember 8-án postázták Agárdi Péter aláírásával. Agárdi megpróbálta elhárítani magától ezt a tisztséget, és a levéltervezeteket tartalmazó följegyzésében azt írta, hogy a leveleket nem neki, hanem a TKKO vezetőjének vagy helyettesének, tehát Tétényi Pálnak vagy Knopp Andrásnak kellene aláírnia. Tétényi azonban kézírásos lapalji jegyzetben közölte Agárdival, hogy Aczéllal abban állapodtak meg, hogy a válaszeveleket Agárdinak (tehát az alosztályvezetőnek) kell aláírnia, és „Ez megfontolt döntés volt.” A megfontolás lényege nyilván az volt,

³³ MOL, 288. f., 5. cs./887. 5e.

³⁴ MOL, 288. f., 36. cs./1983/1. 5e.

hogy alacsonyabb szintről érkezzen a levél.

Ebben az augusztus 30-i feljegyzésben javasolta Agárdi, hogy „kérjünk felhatalmazást a P. Szűcs Juliannával folytatandó előzetes beszélgetésre”. A nyár folyamán a TKKO munkatársai több főszerkesztőjelölttel tárgyaltak. P. Szűcs Julianna előtt egy másik jeles képzőművészeti kritikust, Rózsa Gyulát is megkeresték, ő azonban nem vállalta a megbízatást. Úgy tűnik, hogy Kulin utódjának kutatásában valamilyen okból előnyben részesítették a képzőművészeti irányultságot.

Agárdi Péter, Balogh Ernő és Rátki András egy nappal a válaszlevelek szétküldése előtt véglegesítette a főszerkesztőváltás lebonyolításának menetrendjét, amelyet már szeptember 1-jén összeállítottak: szeptember 16-án Kulin Ferenc megkapja a felmondását december 31-i hatállyal a Tájékoztatósi Hivatalban, 20-án Tóth Dezső interjú ad a Mozgóról az ÉS-nek, ami 24-én megjelenik stb. stb.³⁵

Szeptember második hetében mondott igent a pártközpontnak P. Szűcs Julianna. (Nemleges válasz esetén Zöldi Lászlóval és Baló Györggyel kísérleteztek volna.) Mire a szerkesztőség szeptember 21-én megírta levelét a miniszternek, melyben arra kéri, hogy konzultáljon velük a főszerkesztő személyéről, már nem volt miről konzultálni.

P. Szűcs Julianna már szeptember 12-i keltezésű munkatervében, a miniszternek szóló levél születése előtt kilenc nappal, Kulin felmondólevelének átadása előtt négy nappal és a szerkesztőség kollektív felmondása előtt több mint egy hónappal megírta, hogy nem kíván együttműködni a régi szerkesztőséggel, csak új főszerkesztő-helyettessel, olvasószerkesztővel és belső munkatársakkal tudja elképzelni a lap átvételét: „Anélkül, hogy a Muzgó Világ

erényeit vitatnám és szerzőinek jelentős részéről le szándékoznék mondani, a szerkesztői gyakorlatban nem tudok elképzelni kontinuitást. (...) ... túlságosan fixálódott az a burkolt program, amelyet a Muzgó Világ megvalósított. Értelmetlen lenne a felelősséget kutatva »személyekre lebontani« mindent, egyes szerkesztőktől mindenáron megszabadulni, másokat viszont »átnevelhetőnek« tartani. Ha feltételeznék is az ottmaradtak részéről szolidaritást a változás iránt, ugyanilyen etikai alapon feltételezhetnék munkatársi szolidaritást is. Tehát olyan konfliktushelyzet keletkezne, amely már a kezdet kezdetén akadályozná az új vezetés hatékonyságát. (...) Ha legalább a szerkesztőség tagjai között nincs meg a bajtársi légkör..., akkor rossz adottsággal indul a terepen [a lap].”³⁶

Kulin és Aczél között még hosszú hónapokig folytak a tárgyalások a veszett fejsze nyeléről. Kulin megtette a maga javaslatait még az után is, hogy betiltották a Muzgó Világ decemberre tervezett Bibó-számát. Széchenyi Ágnesnek a Bibó-szám betiltását megalapozó, Aczél számára készített november eleji feljegyzése szerint: „Nem zárható ki az sem, hogy a szerkesztőség szándékosan ki akarja provokálni az utolsó szám betiltását. Egyrészt most már nincs vesztenivalójuk, másrészt egy ilyen betiltással a Muzgó Világ-ügy és a Bibó-ügy összekapcsolódik, ennek következtében a politikának nemcsak a szerkesztőséggel, hanem a Bibó-ügyben különböző megfontolásokból elkötelezett értelmiségiekkel is konfrontálódnia kell.”³⁷ Pedig lehet, hogy volt vesztenivalójuk, s még inkább lehet, hogy úgy tudták, hogy van. Kulin november 21-én írt levelében a következőket javasolja Aczélnek: 1. P. Szűcs kapjon egy új folyóiratot; 2. „Maradjon meg a Muzgó Világ egy átalakult, de nem teljesen kicserélődött szerkesztőséggel.”; 3. Ha

³⁵ Uo. minden utalt levél és feljegyzés.

³⁶ Magánarchívum.

³⁷ Magánarchívum.

mindez nem lehetséges, akkor változtassák meg a P. Szűcs által szerkesztett lap címét. Kulin levele szerint Alexa Károly, Berkovits György, Czakó Gábor és Szabados Árpád lettek volna a távozók (Aczél már februárban is az ő menesztésüket kérte Kulintól),³⁸ új főszerkesztőként pedig Gergely András jöhetett szóba, akinek a részvételét a Mozgó „irányváltásában”, mint láttuk, a pártközpont is elképzelhetőnek tartotta. A levélből nem, de Kulin visszaemlékezéséből kiderül, hogy ő is Gergely Andrást ajánlotta: „Ő párttag, vele szemben nem voltak bizalmatlanok. És menjem tovább a Mozgó Világ. Ezután behívtak, Knopp is külön, Aczél is külön, és azt mondták, hogy ez nagyon érdekes és nagyon megfontolandó javaslat, milyen kár, hogy nem pár héttel ezelőtt, korábban jelentkeztem ezzel, hogy hajlandó vagyok megválni a munkatársaimtól. Mondtam, hogy akkor sem és most sem válok meg a munkatársaimtól, én már semmiképp nem leszek benne az új szerkesztőségben. (...) Aczél azt mondta, hogy érdekli a dolog, foglalkozik vele, visszatérünk rá. Pár hét múlva hívott, és azt mondta, hogy ez így nem valószínű, mert nem részletezett okok miatt a lapnak külső főszerkesztőt kell kapnia... (...) Viszont abban a formában igen, hogy szerveződjön egy új lap, amelyet Gergely András vezet, és ezért hozzam össze Gergely Andrással. Két héttel később Gergellyel megjelentünk Aczélnál, és egy hosszú estén megbeszéltük a lehetőségeket. Aczél tervezetért kért. (...) Aczélnak tetszett az ügy. Azt mondta, megpróbálja keresztülvinni. Ezt követően még kétszer sürgettem őt (...) mondta, hogy van egy globális lapstruktúra-átalakítási tervezet... (...) Tizenvalahány lapterv érkezett be, ezek közül hármát támogat, és ez közöttük van. Ez volt az utolsó információ erről... (...) ... nem az örök harag állapotában váltunk el egymástól. (...)

Ezt én később úgy kellett hogy lefordítsam magamban, hogy ez már csak egy taktikai, halogató időhúzás volt Aczél részéről, mert attól tarthatott, hogy ha én nem hiszek valami normális perspektívában, akkor elkecseredek, és átmegegyek a másik oldalra. Ez belefér az ő bölcsességébe, bár azt sem zárom ki, hogy ő tényleg elővezette a tervet egyik helyen. De nem hiszem, hogy magát a lap-ügyet olyan fontosnak tartotta volna, mint azt, hogy tárgyalgassunk róla. Az igazságot, sajnos, máig nem tudom. Pedig nagyon fontos lenne számomra, hogy egyszer tisztán lássam Aczél szerepét az egész Mozgó-ügyben.”³⁹

Ez bizony számunkra is fontos lenne. Kulin valószínűleg jól sejtí, hogy Aczél részéről inkább terápiás célzatú hitegetésről volt szó (mint oly sokszor). Nehezen képzelhető el, hogy a júliusi fejmosás után, amikor a PB-tagok körében követelték a folyóiratok számának csökkentését, Aczél a PB elé mert volna vinni egy ilyen laptervet.

Ajelenből visszanézve könnyű rosszul emlékezni rá, hogy miért kellett az (eredeti) Mozgó Világnak megszűnnie. A rendszerváltás idején az egykori szerkesztők jelentős része, mindhárom akkori párttag, Alexa, Kulin, Gergely és rajtuk kívül Czakó Gábor az MDF-hez csatlakozott, egyedül Kocsis Zoltán neve tűnt fel olykor a liberálisok által támogatott politikai akciókban. 1983-ban azonban a Mozgót nem „nép-nemzeti irányultsága”, „nacionalista” vétkei miatt marasztalták el. Voltak ilyen jellegű kifogások is például Czakó és Alexa egyik-két hátlapi jegyzetével, Alexa Illyés-összeállításával, Köteles Teleki-cikkével, Vigh Károly amerikai jegyzeteivel kapcsolatban, de a kifogásolt írások és szerzők túlnyomó többsége sokkal inkább a demokratikus ellenzékhez, mint a nép-nemzeti szárnyhoz állt közel. Csoóri Sándornak az 1982. januári

³⁸ L. Pósa Zoltán: A bojkott tíz éve. Új Magyarország, 1994. március 12.

³⁹ Rejtőzködő legendárium, 446-447. o.

számban megjelent interjúja valóban a legsúlyosabban kifogásolt, fegyelmeivel jutalmazott írások egyike volt, de az is azért, mert a politikai pluralizmus gondolatát pedzette, az ellenzékiesség elfogadását implikálta és – miként korábban **Eörsi és később Radnóti** – kikezdte Aczél egyik legszentebb tehenét, az Új Írás főszerkesztőjét. Ahogy az egykori szerkesztők nagy többsége a nép-nemzeti oldalon vagy annak közelében, a kifogásolt szerzők nagy többsége a liberális oldalon vagy annak közelében helyezkedett el a rendszerváltás után: Mészöly Miklós, Orosz István, Szilágyi Ákos, Mátyás Győző, Esterházy Péter, Könczöl Csaba, Diósi Ágnes, Pető Katalin, Bauer Tamás, Radnóti Sándor, Tamás Gáspár Miklós, Csalog Zsolt, Andor Mihály stb. A Mozgó és műkritikus törzsszerzőit (például Beke Lászlót, Hegyi Lorándot) a nyugati hóbortok, az öncélú modernizmus propagátoraiként, mi több, a nép-nemzeti elkötelezettség ellenségeiként marasztalták el: „A műkritikai írásokban legtöbbször pusztá negatívummá, a konzervativizmus tanúbizonyosságává válik a népi-nemzeti-társadalmi elkötelezettség... a nihilisztikus áramlatok kapnak lelkes méltatást” – olvasható a Mozgóról szóló állásfoglalás májusi változatában.⁴⁰

A Mozgóról szóló állásfoglalás minden változatából kiderül, hogy a lappal alapvetően az a baj, hogy rendszeresen megsérti és tudatosan fellazítja a rendszerellenes ellenzék, a rendszerellenes személyek, írások és nézetek publikációs tilalmát. Valóban, A Mozgó Világ az ellenzéki státus relativizálására és az ellenzéknek a nyilvános szellemi életbe való integrálására törekedett, és elsősorban emiatt ütközött össze az ellenzék elszigetelésére, kiszorítására épülő kádári-aczéli reformpolitikával, amelyet a helyébe lépő új Mozgó Világ szolgált (legalábbis 87–88-ig).

Kulin Ferenc szerint nem is a lap közleményei „okozták ...a Mozgó leállí-

tását, hanem a »Mozgó-mozgalom« kialakulása”.⁴¹ Nem valószínű, hogy ez lett volna az elsődleges ok, akkor a PB-ülésem ennek a témának is hangsúlyosabban kellett volna előkerülnie, de ott lehetett az okok között. 81–82-től számomra Mozgó-klub működött szerte az országban, és az egyetemi városok Mozgó-klubjaiban egy színházi telt házra való közönség tolongott egy-egy Mozgó-estén.

Október 18-án a szerkesztők bejelentették lemondásukat egy velük való konzultáció nélkül kiválasztott főszerkesztő kinevezése esetén. A kinevezés ugyanazon a napon megtörtént. Október 25-én aláírásgyűjtés kezdődött a Mozgó mellett az ELTE-n és a szegedi egyetemeken. Három nap alatt több mint hatszáz aláírás gyűlt össze Pesten, másfél száz Szegeden. A pártközpont utasítására az ELTE-n zárlatot rendeltek el, csak az ott tanuló diákokat engedték be. Október 28-án az ELTE KISZ-szervezetének sajtófesztiválján Tóth Dezső állt szembe a Jogtudományi Kar IX. sz. előadójában összezsúfolódtott diákokkal (éppen egy évtizeddel az után, hogy Földesi Tamás szenvedett ugyanebben a teremben a „filozófusper” magyarázatával). Tóth Dezső Aczél számára írott feljegyzése szerint a miniszterhelyettest módfelett megviselte a találkozó: „Mindez ugyanakkor mélységesen lehangoló. Egyetlen felszólaló nem akadt, aki legalább a legdurvább »felszólalásoktól« elhatárolta volna magát; egy sem, amelyik tisztességből elhatárolta volna magát a SZERHEZ folyamodástól...; egy sem, aki Tamás Gáspár Miklós kifejezetten rendszerellenes uszító rabulisztikájával szembeszállt volna – de annál több, aki ezeket tapsviharral honorálta. Ebben az atmoszférában csak annak lehetett örülni, ha valaki tisztességes hangon érvelve, a szellemi élet politikai pluralizálása mellett szólalt fel, vagy ha valaki tisztességes hangon (azaz ellensé-

⁴⁰ MOL, 288. f., 50. cs./13. őe.

⁴¹ Rejtőzködő legendárium, 427. o.

ges politikai előítélet nélkül, vagy azt legalábbis elfedve) tett fel provokatív kérdést. (...) ... kampányt kell indítani; nekünk kell rendezvényekre hívni a fiatalokat; a legjobb oktatói és diákerők mozgósításával nekünk kell meghívni és kihívni, és a nyilvánosság előtt sarokba szorítani, lejáratni, megszegyeníteni ezeket a politikai deviánsokat. Ha pedig nem mernek eljönni, akkor in effigie kell erkölcsileg kivégezni őket. Ma ezt még megtehetjük, de ha szótlannul, ha visszavágás nélkül az »ezt még megúsztuk« struccpolitikáját folytatjuk – holnap nem tudom, hogy meg tudjuk-e tenni.

Helyes, hogy a »forrásoknál«, Írószövetségben, JAK-nál, folyóiratoknál igyekszünk – de annak nem szabad megtörténnie, hogy amit itt nagy nehezen visszaszorítunk, az »oldalt« nagyobb és közvetlenebb hatással kicsap.⁴²

36

Bizony itt kétségtelenül az történt meg, aminek „nem szabad”, a megszüntetett lap szelleme „oldalt” nagyobb és közvetlenebb hatással kicsapott. Amit Tóth Dezső javasolt, azt nemcsak akkor, de már sokkal korábban sem lehetett megtenni. A kulturális hatalom társadalmi és társadalmi magánya a nyolcvanas évek elején elmélyült, tovább mélyült. A magányból való kiemelkedés hatvanas évekbeli folyamatának az ellentettje játszódott le ekkor.

Aczélnek kellett döntenie, hogy mi legyen a betiltott decemberi szám helyén. A TKKO-tól a következő feljegyzést kapta: „az alternatívák a következők: 1. Kimarad a decemberi szám, ugyanakkor az Új Tükörben megjelenik Lázár István ismert interjúorozata kiegészítve a hiány okaival (...). 2. A decemberi szám »szerkeszti a szerkesztőbizottság« jelöléssel, valójában a Lapkiadó Vállalat igazgatójának szerkesztésében jelenik meg, ezzel azonban

mindenképpen illetéktelen személy jegyezné a folyóiratot. 3. A szám már az új szerkesztőség első lapszáma lenne. Ez ellen azonban az új szerkesztőség határozottan tiltakozik. Eredendően márciusra készültek, a januári vállalásuk is igen nehezen ment. (...) 4. Decemberi számként a 96 oldalas tartalom helyett a régi címlappal egy füzetke jelenik meg. Tartalma Lázár István interjúorozata, s mellette egy a Mozgó Világról szóló tanulmány, olyan valaki tollából (pl. Agárdi vagy Balogh [Ernő]), aki részese volt a történeteknek. Ezzel a megoldással az irányítás eleget tenne a tájékoztatási igénynek és önnön ilyen szándékának... (...) Az új főszerkesztő, P. Szűcs Julianna véleménye szerint a jó megoldás a decemberi szám kimaradása és az Új Tükör-beli Lázár-interjúorozatot lenne, de nem tartja kizártnak az utóbbi, füzet-Mozgó Világ variánst sem. Sikertelen és vállalhatatlan – megfontolása szerint – a másik két lehetőség, ezekkel nem is szívesen vállalná közösséget. Osztályunk egybehangzó véleménye, hogy a fent részletesen kifejtett utolsó variáns az optimális.”⁴³

Végül is hibridmegoldás született. A decemberi számot a feljegyzésben említett „mindenképpen illetéktelen személy” szerkesztette, viszont az innenonnan összehordott egyéb anyagok mellé beletette a Lázár Istvánnal íratott propagandaanyagot, amely az Új Tükörben is megjelent.

Aczél tudomásunk szerint igyekezett támogatni az új szerkesztőséget a kézirat-szerzésben a bojkott ellen. Mozgósította Kardos Györgyöt, a Valóság szerkesztőségét (ha ugyan kellett ehhez külön mozgósítás).⁴⁴ Kéri Lászlót és körét is megpróbálta rábeszélni, hogy támogassák kéziratokkal a szerkesztőséget, és ingerülten vette tudomásul, hogy nem sikerült.⁴⁵

Az új szerkesztőség által jegyzett első számban megjelent egy politikai szen-

⁴² Tóth Dezső: Feljegyzés Aczél György elvtárs részére az ELTE Jogi Karán 1983. október 28-án lezajlott találkozóról. Magándokumentáció, 2., 4-5. o.

⁴³ Magánarchívum, 14. o.

⁴⁴ Agárdi Péter személyes közlése.

⁴⁵ Kéri László személyes közlése.

zációnszámába menő interjú Nyers Rezsővel. Radnóti Sándor Demszky Gábor szamizdat folyóiratának, a Hírmondónak a hasábjain a következőképpen méltatja az interjút: „Talán minden eddigi állásfoglalásnál határozottabb kritikai hangnemben beszél itt a politikus a gazdasági reform politikai feltételéről, a politikai reformról. S meg is mondja, mire gondol, a párt- és állami funkciók radikális különválasztására, valódi választott szervekre, s – noha szó szerint nem így mondja – a párton belüli frakciók kialakulására. Először esik szó a magyar sajtóban a legfelső vezetés szintjén való súlyos nézeteltérésekről. 1974-es távozását (...) példátlan módon bukásként írja le, mely a reform 1972-es »visszarendeződésének« következménye volt. (...) A Mozgó Világ kis háziszenzációjaként védelmébe veszi Bauer Tamás cikkét, a régi Mozgó Világ egyik legnagyobb botránykövét.”⁴⁶

Nyers Rezső meggyőződése szerint Aczél eszelte ki, hogy ezzel az interjúval induljon az új Mozgó, hogy ez legitimálja a lapot.⁴⁷

Az interjú üzenete világos: a rendszer, a hatalom keretei között a legbátrabb reformgondolat is legitim; aki a rendszer, a hatalom oldalán áll, annak biztosítjuk a bátorság lehetőségét, a reformgondolkodás és a szólás széles körű szabadságát. A rendszerhez való hűségért szólásszabadsággal fizetünk (a hűtlenkedésért pedig szólásszabadsággal kell fizetni). Ezt kellett a Mozgónak demonstrálnia, és ezt a demonstrációs funkciót, ezt a lap előtörténetéből örökölt extra szabadságkeretet kihasználva tudta az új szerkesztőség, a szerzők széles körének távolmaradása ellenére is, az egyik legjobb magyar folyóirattá tenni az új Mozgó Világot (is). Természetesen nem küzdelmek és veszélyek nélkül, hiszen ennek az aczéli koncepciónak jelentős ellenzéke volt. A júliusi PB-ülés jegyzőkönyve elég szemléletesen mutatja, hogy Aczél milyen közegben képviselte ezt a koncepciót. Már a Nyers-interjút tartalmazó első szám miatt is letolták a TKKO-t, tehát nyilván Aczél is. A Trockij-összeállítást tartalmazó augusztusi számot aztán be is tiltották...

⁴⁶ Radnóti Sándor: Mozog-e a világ? In: Szamizdat 81–89. válogatás a Hírmondó című folyóiratból, szerk.: Demszky Gábor, 94. o.

⁴⁷ Nyers Rezső személyes közlése.